

Agneta Helmius, *Mode och hushåll. Om formandet av kön och media i frihetstidens svenska små- och veckoskrifter* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensia, 2022). 237 s.

Gudrun Andersson, Uppsala universitet

Frihetstiden var en på många plan turbulent period för Sverige, då det agrara ståndssamhället så sakteliga ersattes av ett kapitalistiskt klassamhälle. Övergången kan också beskrivas i termer av att det tidigmoderna samhället övergick till ett modernt. Där de politiska, ekonomiska och sociala studierna av frihetstiden är många har färre studerat de kulturella förändringarna och det konsumtionssamhälle som till sist gjorde sitt intåg även här i den europeiska periferin. Agneta Helmius avhandling *Mode och hushåll. Om formandet av kön och media i frihetstidens svenska små- och veckoskrifter* utgör därför ett välkommet bidrag.

Reinhart Kosellecks begrepp *Sattelzeit* får sätta agendan för avhandlingen, för att fånga skiftet från det tidigmoderna till det moderna. Koselleck menar att tidigare erfarenheter ställdes mot och övergavs till förmån för nya förväntningar under perioden 1750–1850. Helmius syfte är att fånga den förändringen genom att med utgångspunkt i olika typer av tidskriftsmaterial undersöka ”vilken betydelse de nya medierna hade för formandet av denna moderna kultur; hur nya moderna identiteter och sociala relationer skrevs fram och förändrades” (s. 16).

Ett av avhandlingens huvudresultat är att de nya medierna bidrog till en könsdikotomisering, bland annat genom att marginalisera hushållet och att etablera ett könskodat språk där skillnaden mellan könen kunde upprätthållas. Snarare än att se fruntimmerstidningar som ett sätt för kvinnor att ta del i offentligheten menar Helmius att de istället marginaliserades. Samtidigt framhåller hon, i allra sista stycket, att det är angeläget att inte ”reproducera dikotomier mellan könen” (s. 214), utan också se till alternativ och motbilder.

Ämnena idéhistoria, som är Helmius akademiska hemvist, och historia, som är min, har många gemensamma forskningsområden, och i Uppsala erbjuder

<https://doi.org/10.7557/4.7176>

*Copyright:* © 2023 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

de båda ämnena tillsammans med ekonomisk historia ett historikerprogram (på kandidatnivå). Men läsningen av Helmius avhandling har också fått mig att se de många skillnader som finns mellan ämnena, och jag kommer att fokusera på dessa avseende dialog med tidigare forskning, källmaterial, analys och resultat samt struktur.

Helmius avhandling präglas av ett tvärvetenskapligt forskningsläge, där historiker och litteraturvetare har en framträdande plats. Källmaterialet kan därmed tolkas ur flera perspektiv och visa en nyanserad bild av mediernas roll i samhällsutvecklingen. Samtidigt begränsas den tidigare forskningen till en dryg handfull namn, som återkommer väl ofta, med namn i brödtexten. Här kan historikerna Maria Ågren, Karin Hassan Jansson och Jonas Liliequist och litteraturvetarna Ann Öhrberg och Mats Malm nämnas. Mer allvarligt är dock att den tidigare forskningen till övervägande del handlar om Sverige. Det finns ett omfattande internationellt forskningsfält som analyserat liknande material, ofta med fokus på just mode och genus. Jennie Batchelors forskning, framför allt om engelska *Lady's Magazine*, kan särskilt nämnas, men det finns mycket att hämta även för tyska, franska, italienska och österrikiska förhållanden, för att nämna några.

Vidare hade jag gärna sett en tydligare *dialog* med tidigare forskning. Omnämningarna i brödtexten är som sagt frekventa, men förhållningssättet ofta väl passivt. Som stöd för att inkludera texter som inte är politiska refereras till Maria Ågrens begrepp "skandaloffentlighet", det vill säga att rättegångshandlingar publicerades (s. 18, 58, 59, 67, 118). Någon närmare beskrivning av hur denna "skandaloffentlighet" såg ut, hur den framställde tiden som varit och den som komma skulle ges inte. Det hade annars kunnat ge ytterligare perspektiv på Helmius egen undersökning.

Ett annat exempel är den tydliga polemik som Helmius för mot Karin Hassan Jansson. Redan i inledningen fastställer Helmius att "Medan Karin Hassan Jansson beskriver delar av det material som åberopas här som att debatten 'did not regard gender relations as such', är min mening att den gjorde också det" (s. 29). Det upprepas i det närmaste ordagrant i inledningen till kapitel 3 (s. 109). Någon förklaring till deras olika tolkningar ges inte. Så tydliga ställningstaganden, med uttalad så polemisk udd mot en annan forskare, bör, menar jag, utvecklas. Vad baserar Hassan Jansson sina slutsatser på? På vilka grunder håller Helmius inte med? Vilka motargument stödjer Helmius tolkning?

En bit in i kapitel 3, i analysen om frihetstidens manlighetsideal, återkommer polemiken. *Sincerus* (berättaren i *Samtal Om Qwinno-Wäldet*) säger bland annat att "hustrun må ha lika magt med mig" (s. 120). Detta kan, säger Helmius, tolkas i enlighet med det Hassan Jansson "hävdar", alltså att idealet var en ärlig man med en god hustru vid sin sida. Den tolkningen stöds även i *En ärlig svensk*. Helmius

fortsätter: ”*Men viktigare* än att tolka fram manlighets- eller kvinnlighetsideal, eller för den delen äktenskapsideal, är att undersöka på vilket sätt kön användes i mediala beskrivningar av samhällets förändringar. I *En Ärlig Svensk* lyser kvinnor, med få undantag, med sin frånvaro” (s. 120, min kursivering) Vad som är ”viktigare” ifråga om tolkning hänger förstås samman med vilket syfte man har med sin undersökning. I Helmius fall stämmer påståendet, men med en annan fråga – som kanske Hassan Jansson har – gör det det sannolikt inte. För att komma vidare i de diametralt olika ståndpunkterna hade Helmius gärna kunnat presentera Hassan Janssons argument närmare och förhålla sig till dem.

I dessa, och andra, fall hade Helmius analys tjänat på en tydligare och mer aktiv dialog med tidigare forskning. Det gäller inte minst den internationella forskningen, som jag återkommer till nedan.

När det kommer till källmaterialet ska Helmius ha en eloge för att ta sig an ett så ”trivialt” material (s. 28). Det har, konstaterar hon, använts tidigare, men jag vill betona att det svenska tidskriftsmaterialet från 1700- och 1800-talen är oerhört underutnyttjat, inte minst för den typen av frågor som Helmius ställer.

Helmius material redovisas kortfattat, och inkluderar ett tiotal främst moraliska veckoskrifter från 1730-talet, ekonomisk-politiska och historiska veckoskrifter, dikter, roande småskrifter från 1750-talet samt Anna Maria Rückerschölds *Det Olyckliga Svenska Fruentimrets Böne-Skrift til Allmänheten*, kok- och rådgivningsböcker och fruntimmerstidningar från 1770-talet. Materialet presenteras också i dispositionen (s. 35f). Möjligen är det i källbehandlingen som skillnaden mellan en idéhistoriker och en historiker är störst; ingenstans framgår det på vilka grunder Helmius valt just dessa skrifter och, kanske än viktigare, vilka hon valt att inte inkludera. En översiktstablå över tänkbart och utvalt material hade varit klagörande, inte minst som materialet är tämligen disparat.

Inte heller finns det någon diskussion om urvalet av innehållet i tidskrifterna, eller om kontexten och innehållet mer generellt. Vilka delar av innehållet har analyserats, och på vilka grunder har valen gjorts? Vad mer innehåller tidskrifterna? Hur många belägg finns det som styrker Helmius tolkningar? Står de oemotsagda, eller innehåller materialet också alternativa motbilder? Min erfarenhet av arbetet med Boijes magasin (*Konst- och nyhetsmagasin för medborgare af alla klasser* utgiven 1818–1822 respektive *Magasin för konst nyheter och moder* utgiven 1823–1844) är att innehållet är synnerligen disparat och mångskiftande, och att man ofta kan hitta empiriska belägg för diametralt olika åsikter, normer eller identiteter i samma utgåva. Måhända är ett källkritiskt resonemang inte av nöden, men jag hade gärna sett ett avsnitt med källvärdering, där materialets potential för syftet lyfts fram.

Avsaknaden av systematik går igen i analysen. En mer detaljerad diskussion av metoder saknas, annat än att det är en ”begreppshistorisk metod” och att kön i

enlighet med Joan W. Scott används som analytisk kategori. Det hade varit värdefullt att få veta hur Helmius arbetat med materialet, vilka nyckelord hon letat efter, hur hon "taggat" materialet. Det hade till exempel kunnat visa hur vanliga vissa uttryck eller värderingar var, och om de användes som en förebild eller som ett avskräckande exempel. Är begreppen offentligt och privat respektive kön analytiska begrepp, eller empiriska? När Helmius nämner att de är sällsynta i materialet (s. 20 respektive s. 33) måste väl det syfta på de empiriska begreppen, men samtidigt presenterar hon dem som analytiska begrepp.

I likhet med tidigare forskning hade jag önskat en mer ingående argumentation av källmaterialet och tolkningarna därav. Avhandlingen är mycket rik på citat från källorna, men de får ofta stå för sig själva. Ett exempel återfinns i kapitel 3. Där presenteras flera kortare berättelser ur två skrifter, och citat blandas med återberättande av handlingen, men någon mer ingående tolkning eller resultatmarkering görs inte. Stycket avslutas med "På ett annat håll [i *Tragedie-Comedien*] sägs: 'Härlig syn, antingen i tankar eller sielfwa wärket!'" (s. 115). Hur ska den meningen förstås? Vad i den är centralt för Helmius argumentation?

I analysen hade jag även önskat en tydligare närvaro av den europeiska kontexten, särskilt den engelska. Helmius är tydlig med att de moraliska veckoskrifterna modellerats efter de engelska *Tatler* och *Spectator* både till utformning och genom inlån, innehåll (s. 41). I diskussionen om en förändrad livsstil (kapitel 2), fastslår hon att "föreställningar om samtiden hämtats bland annat från brittiska tidskrifter. Rimligen fanns tendenser att tolka eller stävja också i Stockholm" (s. 79). Så var det säkert, men inlånen från framför allt England nämns ofta utan att konsekvensen för de svenska veckoskrifterna problematiseras. Vid ett par tillfällen refereras den brittiska litteraturvetaren Emma J. Clery i text, båda gånger för att bekräfta att ett könskodat språk användes i såväl den engelska som svenska debatten (s. 109 och 125f.). Med tanke på den vikt Helmius lagt vid just frihetstiden blir jag nyfiken på om det fanns några drag som var specifika för svenska förhållanden. Vad var i så fall mer allmänt förekommande i Europa och inlånat till Sverige? Detta har sannolikt betydelse för hur de förändrade identiteterna och sociala relationerna ska tolkas i relation till sin nationella kontext, eller kanske internationella kontext.

Jag tror att en anledning till att analysen blir mer av ett konstaterande hänger samman med avhandlingens tydliga förändringsperspektiv. Helmius utgår från att en förändring skedde under perioden (frihetstiden) och syftet blir att visa *hur* det gick till snarare än att ställa en mer öppen fråga huruvida en förändring ägde rum eller, kanske, vad som förändrades och vad som uppvisar kontinuitet. Det blir alltså mindre av analys, och mer av att lyfta in belysande exempel på de föregivna förändringarna. En sådan tesdrivande undersökning hade vunnit på att disku-

tera exemplen utifrån olika större sammanhang (såsom källor, samhällsutveckling och tidigare forskning), där argument för *och emot* en förändring presenterats och vägts mot varandra.

Även om Helmius på goda grunder begränsat sin undersökning till frihetstiden, hade ett utsträckt tidsperspektiv kunnat nyansera omfattningen av förändringar. I kapitel 3 visar Helmius att 1750-talets medier lånat form och tilltal från de äldre moraliska veckoskrifterna, men att de inte var lika ”mästrande” och istället föreslog konkreta åtgärder (s. 121f). I det tidigare nämnda Boijes magasin är moralisering ständigt närvarande, med kvinnor som måltavla. Moraliseringen tog sig där olika uttryck, såsom rättframma råd, satir, sedelärande berättelse och avskräckande exempel. Det tycks alltså ha funnits en viss kontinuitet i en mot kvinnor moraliskt riktad mediediskurs in på 1800-talets första hälft. Även bakåt i tiden föreligger en kontinuitet i att lasten – i betydelsen lystnad efter det nya – ända sedan antiken varit kvinnligt kodad (s. 93f.). Det här betyder inte att Helmius betoning av förändring är fel, men att den kanske inte var lika genomgripande som hon gjort gällande. Man kan vidare tänka sig att den marginalisering av hushållet som Helmius menar ägde rum hade olika genomslag i olika samhällsgrupper. Med mediekulturens borgerliga förtecken i åtanke kan marginaliseringen ha varit tydligast i en borgerlig kultur men bibehållit sin betydelse (som metafor för samhällsordningen) för allmogen.

Det finns således flera punkter där jag, som historiker, hade arbetat på ett annat sätt än Agneta Helmius gjort. Det ska dock inte förta den stora forskningsinsats som hon genomfört. Hennes uttalat och konsekvent genomförda tvärvetenskapliga arbetssätt ska särskilt lyftas fram, liksom att hon genom sitt källmaterial visat vilken oerhörd potential det innehåller för att studera den tidigmoderna epoken på väg in i moderniteten. Här finns inspiration och uppslag till ytterligare många tvärvetenskapliga studier och samtal.